

In markten en tuinentra zijn weer volop chrysanten te koop. Het is die tijd van het jaar: voor een bijzondere gedachte, een woord of een ritueel bij het verlies van geliefden. Vandaag hebben rouwenden nood aan een eigentijdse taal voor afscheid en verdriet. *Tertio* liet zich inspireren door een *Reveil Talk* georganiseerd door vzw Reveil en UCSIA en door de expo *Lost Heartbeats*.

“Er is een tijd voor alles”

Afscheid en verlies behoren tot de corebusiness van de Kerk. Lange tijd was zij in onze regio de enige zingever met een rijk assortiment aan taal, rituelen en kunstuitingen rond het levenseinde. Maar de secularisering bracht kapers op de kust. “Een divers aanbod van uitdrukkingsvormen is goed”, meent Antwerps bisschop Johan Bonny. “De Kerk heeft een duidelijke opdracht: schoenmaker blijf bij uw leest, maar zorg dat het mooie schoenen zijn.”

Sylvie Walraevens

P

odcasts, kaartjes, gadgets, weekends, een heuse beurs rond afscheid en verlies ... Is rouwen business geworden? Niet noodzakelijk, maar het enorme aanbod aan uitdrukkingsvormen en belevingen rond verlies wijst wel op de prangende nood aan antwoorden op existentiële vragen. Mensen zoeken naar zinvolle beelden, gebaren en woorden om met verlies om te gaan en velen laten daarbij de kerkelijke vormen achterwege. Heeft de kerk nog een aantrekkelijk aanbod? “Laat de kruisbestuiving haar werk maar doen”, antwoordt Johan Bonny. De bisschop is gekend om zijn hedendaagse kijk op Kerk en christen-zijn en schoof mee aan de gesprekstafel van Reveil, een collectief dat naar eigen zeggen “de Vlaamse rouwcultuur de 21ste eeuw in wil loodsen”. “Het aanbod heeft zich gediversifieerd en dat is goed”, vervolgt Bonny. “Wij moeten als Kerk niet jaloers zijn. Laat mensen zoeken. De Kerk heeft in de eerste plaats een aanbod voor christenen. Die weten vaak ook niet goed wat te geloven, maar ze vertrouwen zich toe aan de christelijke traditie. ‘Als ik het niet zelf kan benoemen, laat mijn schuitje dan maar meevaren op die stroom’, zo redeneren ze. Daarom moet de Kerk simpelweg goed doen wat ze moet doen en zeg ik: ‘schoenmaker blijf bij uw leest, maar zorg dat het mooie schoenen zijn.’”

Eeuwigheidswaarde

En mooie schoenen maken, dat kan de Kerk. In de geschiedenis zette ze tal van kunstenaars – architecten, schilders, beeldhouwers en componisten – aan het werk

Johan Bonny.

© Maximilian von Lachner

om de ontelbare gedaantes van leven en de dood te verbeelden en verklanken. Ook vandaag gaan kunstenaars aan de slag met christelijke thema's. De strafste van die uitingen geven de traditie eeuwigheidswaarde. “De Kerk biedt ruimte aan talrijke liturgische vormen, van heel klassiek tot uiterst modern, en dat is goed”, vindt Bonny. “Maar een uitvaart die begint met het prachtige Gregoriaanse gezang *Requiem aeternam dona eis, Domine* en afsluit met *In paradisum* wanneer de kist de gemeenschap verlaat, slaat voor mij meteen de juiste toon aan. Die muziek is werkelijk van alle tijden. Ik garandeer u

dat, als de wereld binnen tien eeuwen nog bestaat, mensen die liederen nog zullen zingen. Ze brengen het eigen verlies binnen in het verhaal van een gemeenschap en een geloofstraditie. Het zijn ankerpunten.”

Stippelijijn

In een uitvaartritueel in de kerk komen verschillende kunstvormen samen. De gelovigen zingen, kijken naar beelden en luisteren naar verhalen die spreken over hier en daar, over nu en later. “Het woord zoekt naar openingen in de lijn tussen leven en dood”, zegt Bonny. “Die lijn is geen volle, zwarte streep, maar een stippelijijn. Alle beelden en woorden die we gebruiken, proberen de openingen in die lijn te vinden: ze spreken van verbondenheid, van liefde, van ‘jij bent nog bij ons en wij zijn ergens bij jou’. Er loopt een rivier tussen het leven en de dood, maar misschien kunnen we er wel over. Wie weet liggen er stapstenen om aan de overkant te komen. De Kerk heeft daar eigen rituelen, woorden en verhalen voor, niet-christelijke contexten hebben er andere. Maar allemaal zijn ze op zoek naar de openingen in de stippelijijn. Dat is wat kunst doet.”

Handen af

De Kerk is ervaringsdeskundige in rouwbegeleiding en in het zoeken naar woorden voor die andere oever. “Als christenen geloven dat er liefde op hen wacht, dan moet er ook Iemand zijn die liefde geeft”, redeneert Bonny. “Liefde is geen nevel, er moet een hart achter

“Rouwend heb ik geen nood aan kunst, noch aan filosofie.”

Bij rouw kan het helpen om voorbij het of-of-denken een verbindend verhaal te schrijven. © Unsplash

Traditie in dialoog met

Is de Kerk klaar voor de aankomende rouwrevolutie? Er beweegt ontzettend veel. Het seculiere zoeken en vinden rond rouw en verlies zwengelt ook een nieuw elan aan in de Kerk. Afscheidsvieringen worden met veel toewijding verzorgd, hier en daar zelfs met ruimte voor experiment. YOT, een labo voor levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit, levert alvast inspirerend werk.

Sylvie Walraevens

Tussen overtuigde gelovigen en radicaal ongelovigen zit een grote middengroep zinzoekers. Zij spuwen niet per se op religie, maar vinden vaak niet hun gading in de traditionele taal en rituelen. Daarom zoekt YOT permanent naar frisse vormen van geloofsbeleving. In de christelijke en andere tradities vinden zij nieuwe en vergeten rituelen die bijdragen tot verdieping en verbinding. De vernieuwende kijk van YOT is al twintig jaar zichtbaar en beleefbaar in de Brugse Heilige Magdalenakerk. “Hoe kan de christelijke cultuur in dialoog met de hedendaagse wereld inspiratie en perspectief bieden? Dat is de onderzoeksvraag die ons labo permanent wakker houdt”, zegt Eline Van Steenkiste,

theologe, pastoraal werkster en communicatieverantwoordelijke bij YOT. “Er wordt in de Kerk al veel mooi werk geleverd, maar er moeten ook vrijplaatsen zijn waarbinnen geëxperimenteerd en buiten de lijntjes gekleurd kan worden. Na stevige reflectie hebben we negen elementen opgetekend die voor ons het recept vormen voor een krachtig ritueel. Het is geen afvinklijstje waaraan elk ritueel moet voldoen, veeleer een leidraad.”

Negen elementen

De negen elementen die YOT identificeerde, zijn: neem tijd, maak plaats; verbind jouw verhaal met een Groter Verhaal;

“Er loopt een rivier tussen het leven en de dood, maar wie weet liggen er stapstenen om aan de overkant te komen”, zegt Johan Bonny. “De Kerk heeft daar eigen rituelen, woorden en verhalen voor, niet-christelijke contexten hebben er andere.” © Unsplash

zitten. De vraag is dus of woorden pure poëzie zijn dan wel of er werkelijkheid achter schuilt. Ik kies voor de laatste optie, maar wel voor een werkelijkheid die je nooit kan vatten. Ik huiver van predikanten die te goed weten hoe het er hierna allemaal aan toe zal gaan. Woorden blijven uiteindelijk maar een ‘vinger die wijst naar de maan’. De maan kan je niet aanraken, laat staan dat je vinger de maan zou zijn. Maar wat er wel toe doet, is dat jouw vinger in de goede richting wijst. Als gelovige zeg ik: handen af van wat God ons heeft bereid. Want als het niet grondig verschilt van wat we ons kunnen voorstellen, is het voor mij niet de moeite waard. Daarom wil ik er niet meer over zeggen dan nodig is, om het mysterie in zijn grootsheid te laten.”

Rivaliteit

Filosoof Walter Van Herck (UA en KU Leuven) heeft de indruk dat de oeroude, onverbreekelijke band tussen Kerk en kunst afneemt. “In grote steden vormden de

kathedralen eeuwenlang de *cityscape*, maar tegenwoordig zijn het de musea die er architecturaal uit springen, zoals het Guggenheim. In die nieuwe ‘tempels’ belevemen mensen vandaag kunst zoals ze dat vroeger in de kerk deden: ze gaan voor een uitgekozen kunstwerk op een bankje zitten mediteren, als ware het een soort altaar. Iedereen in de ruimte respecteert de stilte en wachters houden een oogje in het zeil. De kunstenaar is een nieuwsoortige priester en in de museumshop kopen we een ‘bidprentje’, een foto van het kunstwerk dat we zonet hebben bewonderd. Hedendaagse kunst wordt zo in zekere zin een rivaal van de Kerk.”

Eenvoud en rust

Bonny betwijfelt of dat werkelijk zo is. “Er is een tijd voor alles”, zegt hij. “Toen mijn moeder overleed, wilde ik als bisschop niet voorgaan in de uitvaartdienst. Ik wilde plaatsnemen naast mijn familie omdat ook ik die viering nodig had. Op dat moment heb ik geen nood

aan een kunstwerk, noch aan een filosofische reflectie, maar wel aan de symbolische taal van de Kerk, de vinger die mij wijst naar Jezus aan het kruis en zegt: ‘Je bent niet alleen, er is Iemand.’ Dat doet de liturgie: tot het hart spreken met rituelen, gebaren en woorden. In een viering heb ik genoeg aan sobere symbolen en eenvoudige muziek. Laat mij maar in alle rust mijn moeder uit handen geven. Op andere momenten – ik ben immers een redelijke, westerse mens en studeerde filosofie – wil ik uiteraard ook geloven met mijn verstand en met mijn zintuigen. Dan wil ik nadenken over de vraag: dood, hoe dood is dat? En leven, hoe groot of hoe klein is dat? Maar niet tijdens de rouw voor mijn moeder. Net zo met kunst: ik hou er ontzettend van en enkele maanden later blijf ik graag stilstaan bij een schilderij dat inzicht geeft in dood en leven en in hoe zij met elkaar verbonden zijn. Ik wil maar zeggen: er is voor alles een tijd. De rouwtijd is niet de tijd voor de filosoof en voor mij ook niet de tijd voor het kunstwerk. Die komt wel.” III

de wereld

luister naar je diepste verlangen; nodig mensen uit; zorg voor wrijving; geniet van het perspectief; behoed wat heilig is; het woordje ‘en’; houd het wisselgeld. Vier van deze negen lichten we wat nader toe:

Verbinding maken met een Groter Verhaal

Een krachtig ritueel gaat voorbij het individuele van verlies en rouw en is gericht op verbinding. Het schrijft zich in in een groter verhaal, zoals het christendom of andere religies, of kunst, natuur en de gemeenschap voor niet-gelovigen. Afscheid nemen in een kerk voegt aan de individuele beleving de notie toe van een plaats waar duizenden de overledene voor gingen en van een eeuwenoud, telkens herhaald ritueel. In de viering kunnen persoonlijke herinneringen en voorwerpen rond de traditionele paaskaars worden gelegd als verwijzing naar het hoopvolle christelijke verrijzenisverhaal.

Zorg voor wrijving

Wrijving heeft aangename en onaangename aspecten. Zo hebben aanrakingen als een kus of een warme knuffel hun plaats bij verlies, maar evengoed de wrijving van pijn, een schreeuw of onbegrip. YOT maakte een ‘rouwdoos voor thuis’ waarin één schreeuwgebed zit. Kwaad-zijn op God en tranen bij een getuigenis moeten niet weggemoffeld wor-

den, ze kunnen authentiek en krachtig zijn. Ook de traditie kan wrijving teweegbrengen bij iemand die er niet mee vertrouwd is, maar ze kan tegelijkertijd een krachtig nieuw element in het eigen verhaal binnenbrengen.

Het woordje ‘en’

‘En’ is een oproep om voorbij het of-of-denken een verbindend verhaal te schrijven. Als bijvoorbeeld een deel van de familie een groots afscheid wil en een ander deel iets intiemers voor ogen heeft, dan kan misschien een deel in het groot en een ander in het klein georganiseerd worden. Er is meer mogelijk dan die ene keuze. Zoals ook onze emoties bij afscheid niet eenduidig maar complex zijn.

Houd het wisselgeld

Het wisselgeld, het ‘meer’, de overvloed mag er zijn. Dat ‘meer’ hebben we tijdens een ritueel niet zelf in de hand, maar net die overgave maakt een viering krachtig. Het Engelse ‘*keep the change*’ draagt een dubbele betekenis: ‘houd het wisselgeld’, maar ook ‘houd de verandering, het zoeken levendig’. III

www.yot.be

Klein herinneringsritueel voor thuis

YOT ontwikkelde een doos met elementen voor een herinneringsritueel in de besloten kring: voor nu, straks of later; voor alleen of met anderen. De doos bevat woorden om taal te geven aan verlies, om een gebaar te stellen als eerbetoon en om voorzichtig herinneringen op te halen, om ons op weg te helpen tussen de liefde en de leegte. Een eerste versie werd ontwikkeld tijdens de vroege coronapandemie, toen uitgebreid afscheid nemen niet kon, maar vandaag blijft de doos waardevol voor mensen die bewust kiezen voor een intiem afscheid. “Kies zorgvuldig een plek, maak plaats, neem tijd en geef aandacht”, luidt het advies.